

Sotakuvaaja ikuisti historiaa

■ Sota-ajan valokuvaajien vaarallisin tehtävä oli taistelujen tallentaminen, mutta vaivalloista oli työ etulinjan takanakin. Siellä kuvaajan piti harjoittaa myös kemiaa.

KALEVI RANTANEN

”Menneisyys on outo maa; siellä tehdään kaikki toisin.”

Näin aloitti brittiläinen kirjailija **Leslie Poles Hartley** menestysromaaninsa *The Go-Between* vuonna 1953. Kirja ilmestyi myöhemmin **J. A. Hollon** suomennoksena ja Tammen kustantamana nimellä *Sananviejä*.

Sotavuosien valokuvaajien maa on meille kaksinkertaisesti vieras. Ensiksi juuri siksi, että oli sota.

Nykyään vain jokunen konfliktialueilla liikkuva suomalainen joutuu pelkäämään väkivaltaista kuolemaa tavalla, joka sotien aikana oli kaikille arkipäivää.

Yhä etäisemmäksi nykysuomalaiselle käy toinenkin piirre: filmikuvaus. Pelkästään digitaalisten kuvien maailmassa eläneen on vaikea kuvitella, miten erilaista analoginen kuvaaminen oli.

Näpättyä kuvaa ei voinut heti tarkastella eikä huonoja otoksia hävittää. Kuvia kykeni ottamaan vain sen verran kuin filmirullaan mahtui. Vasta kehittämisen jälkeen selvisi, kuinka kuvat olivat onnistuneet.

Rintamakuvaajien työn tulosta, valokuvia viime sodista, on uudella vuosiadalla joka tapauksessa tutkittu innokkaasti. Esimerkiksi **Anssi Mänistön** ja **Ville Kivimäen** teos *Sodan särkemä arki* (WSOY 2016) perustuu paljolti kuvälähteisiin.

Tutkija **Olli Kleemola** on väitöstyösään *Valokuva sodassa* (Turun yliopisto 2017) selvittänyt sitä, mitä kuvat paljastavat suomalaisten ja saksalaisten ajattelusta jatkosodan aikana.

Molemmat kirjat keskittyvät kuvien sisältöön ja kertovat kuvaajien työstä vain lyhyesti. Tietoja siitäkin on onneksi saatu talteen, sillä valokuvaaja **Reijo Porkka** teki 1970-luvulla korvaamatto-

man arvokkaan pohjatyon haastattele-
malla neljäätoista sotakuvaajaa.

Tämän jutun lainaukset kuvaajien kertomuksista ovat peräisin Porkan kirjasta *Sodasta kuvin – TK-valokuvaus 1941–1944* (Suomen valokuvataiteen museon säätiö 1983).

Kuvaustoiminta nopeasti käyntiin talvisodassa

Jo talvisodan (1939–1940) aikana Puolustusvoimat pani pikaisesti pystyyn sotakuvausorganisaation laboratorioineen. Yksi ensimmäisistä kuvaajiksi joutuneita oli **Tuovi Nousiainen**, joka sittemmin kuvaili kokemuksiaan Reijo Porkalle.

”Meillä oli laboratorio kenttäolosuhteissa talvisodan aikana. Keskuslaboratorio oli Päämajan yhteydessä Heinolassa”, Nousiainen kertoi.

Talvisodan kuvaajat näkivät hänen mukaansa työnsä tulokset varsin pian, koska filmirullien kehittämisestä huolehti kuvaaja itse tai joku tämän kollegoista.

”Se kehitti, joka oli paikan päällä.”

Myös vedostustyö tehtiin kenttälaboratoriossa, joskaan kaikkia negatiiveja ei vedostettu.

Vähän ennen jatkosodan (1941–1944) syttymistä pääesikunta perusti tiedotuskomppanioita, joiden määrä vaihteli kahdeksasta kahteentoista. Jokaisen komppanian määrävahvuuteen kuului neljä valokuvaajaa.

Paperilla organisaatio ja työnkulukaavio olivat yksinkertaiset. Kuvaaja otti kuvat ja lähetti filminegatiivit kehitettäväksi päämajan kuvaosastoon Helsinkiin. Toinen vaihtoehto oli edelleen filmin kehittäminen komppanian kenttälaboratoriossa.

Kehitetyt negatiivit numeroitiin, kopioitiin ja arkistoitiin kuvaosastossa. Hyväksytyt kuvat menivät lehdistölle ja muuhun käyttöön. Erityisen hyödyllisiä kuvat olivat ulkomaanpropagandassa, sillä kuva toimii vaatimatta juurikaan vaivalloista käännöstyötä.

”Täysin ala-arvoinen laboratorio”

Käytännössä kuvien valmistusketjun ylläpitäminen oli työlästä.

”... laboratorio toimii vanhassa v. 1929 kahdelle henkilölle suunnitellussa tilassa”, valittaa päämajan kuvaosaston toimintakertomus tammikuussa 1942.

”Nyt työskentelee yhä kasvavan kuvakäytännön pakottamana tässä nykyaikaisiin laboratorioihin verrattuna erittäin vanhanaikaisessa ja ahtaassa sekä lisäksi kosteutensa ja kylmyytensä vuoksi terveydelliset näkökohdat huomioonottaen täysin ala-arvoisessa laboratoriossa 9 henkilöä.”

Kyse ei siis ollut kenttälaboratoriosta vaan armeijan tärkeimmästä kuvalaboratoriosta pääkaupungissa.

Joulukuussa 1941 hyökkäysvaiheen vielä jatkuessa kuvaosasto määrää ohjekäskyssään:

”Kuvaryhmät eivät saa enää kenttälaboratorioissaan suorittaa negatiivikehityksiä, koska on havaittu, että siellä kehitetyissä negatiiveissa on pahoja vikoja johtuen puutteellisista laboratoriovälineistä, vedestä y.m.”

Käskyä ei aina noudatettu. Valokuvaaja **Jarl Taube** kertoo työstään Karjalankannaksella näin: ”Minä hoidin laboratoriota oikeastaan sodan loppuun asti ja kuvasin samalla.”

Toinen kuvaaja **Erkki Viitasalo** vah-

▶▶▶

Sotakuvaajat tallensivat tapahtumia usein sekä filmeille että staattisiin kuviin. Kiestingin Suvannossa hyvä kuvauspaikka löytyi katolta.

Mannerheimin nenä

Sotakuvaajat kuvasivat kaikkia tapah-
tunmia ja kaikkia sotilaita. Ylipäällikkö
C. G. E. Mannerheim arvosti työtä
mutta valvoi tarkasti, millaisia kuvia
hänenä itsestään otettiin.

Retusointia tarvittiin usein, kuten
päämajan kuvaaja **Kalle Sjöblom** ker-
too.

Raporttiin numero 51 vuodelta
1942 on kirjattu: ”Aloitettu Marskin,
ensin hyväksymien kuvien perusteel-
linen retusointi. Yritän tarjota kuvia
sitten uudemman kerran kun ne en-
sin on ’nuorennettu.’”

Raportti numero 59 kuvaa retu-
soinnin vaikeuksia:

”Saatu kuvaosastolta Marsalkan ku-
via, mutta en millään rohkene antaa
niitä edelleen hänelle, sillä retussi on
niissä lievästi sanoen kauhea. Tilattu
uusia kuvia ja kehoitettu ikävyyksien
välttämiseksi tekemään ne ehdotto-

masti kuten täältä lähetetyistä malli-
kuvista näkyy samanlaisiksi.”

Lars Johansson muistelee tilannetta,
jolloin hänet kerran komennettiin kii-
reesti marsalkan luo.

”Olin jo oppinut kuinka Marski suh-
tautuu kuviin ja arvasin, että jossakin
oli pieni fläkki. Otin pensselin ja mustaa
väriä taskuuni.”

Ylipäällikkö käski katsoa kasvojaan
ja kysyi, näkikö mies mitään.

”Ei herra Marsalkka en minä näe mi-
tään erikoista.”

Mannerheim ojensi kuvaajalle suu-
rrennuslasin ja komensi katsomaan uu-
delleen, erityisesti nenää.

”Katsoin hänen nenäänsä ja sanoin:
Herra Marsalkka, en minä mitään epä-
tavallista näe.”

Silloin kajahti käsky katsoa kuvassa
olevaa nenää.

”Siinä oli pieni pölypilkku keskel-

Kuvat: SA-Kuva

**Ylipäällikkö poseeraa lottien kanssa
Karhumäessä. Marsalkka oli tarkka sii-
tä, millaisia kuvia hänestä julkaistiin.**

lä nenänpäätä ja näytti, kuin se olisi
kiillotettu. Menin kuvien kanssa ul-
kopuolelle, sylkäisin pensseliin ja pistin
siihen väriä ja korjasin pölypisteen
kuvasta.”

Nyt kuva kelpasi ylipäällikölle.

» » »

vistaa: ”Meillä oli oma laboratorio Kar-
humäellä ja Äänislinnassa ja varmaan
oli Aunuksessakin.”

Viitasalo tosin myöntää, että näitä la-
boratorioita ei paljon tarvittu. ”Yleensä
filmit lähetettiin PE:een kovalaitokseen
kehittäväksi.”

Kehittämistoiminnan laajuus komp-
panioissa siis vaihteli, mutta päämajan
kuvaosastolla riitti ongelmia.

Pulmana kemikaalien puute

Ongelmat jatkuivat asemasotavai-
heessa. Maaliskuussa 1944 kuvaosasto
moittii tiedotuskomppanioita:

”Negatiivit ovat valitettavan usein ol-
leet aivan ala-arvoisia, väärin kehitet-
tyjä, huonosti huuhdeltuja, rypyykal-
voisia ja täynnä tomua ja sormenjälkiä.
Lämpömittarin käyttöä ei ole tunnettu,
koska kehittäjä on katsonut sormiensa
olevan riittävän herkäät lämpötilaeroja
toteamaan. Täten on monia korvaa-
mattomia aiheita sisältäneet negatiivit
pilattu, puhumattakaan tarvikkeiden
haaskauksesta.”

Kirje toistaa kuvien kehittämiskiel-
lon:

”Tarpeeton negatiivien kehitys olisi
komppaniain laboratorioissa vihdoin-
kin lopetettava... Keskittämällä työt
Kuvaosaston laboratorion suoritetta-

viksi saavutetaan parhaat tulokset, suu-
rin varmuus onnistumisesta ja suurin
mahdollinen materiaalisäästö.”

Kehitteiden ja muiden kemikaalien
puutteesta paimenkirje muistuttaa
erikseen:

”Materiaalitalanne on siksi vakava,
että mitä suurin säästäväisyys on vält-
tämätön... Kemikaalitalanne on sangen
heikko, metolia esim. ei voida lainkaan
antaa.”

Jarl Taube paljastaa, miksi laatuon-
gelmia väistämättä joskus syntyi.

”Kun rintamalle lähti, otettiin yleensä
kymmenkunta rullaa mukaan... Valo-
kuvakemikaalit haettiin Viipurin ap-
teekista, myöhemmin tuli valmiit Hel-
singistä. Juuri kun oli tehnyt kehitteen
valmiiksi, saattoi tulla käsky: ’Ala pai-
nuu.’ Parin viikon kuluttua kun palasi
yksikköön oli kehitte jo pilalla.”

Yksi nykykuvaajille outo kemian

**Työtä etulinjassa. Kuvaaja kaatui ja haavoittui suhteessa yhtä paljon kuin
muitakin rintamamiehiä.**

Jatkosodan hyökkäysvaihetta heinäkuussa 1941 taltioinut TK-kuvaaja pyrki maastoutumaan mahdollisimman hyvin.

Sotakuvaaja V. Hollming vedostaa kuvia Rukajärven kenttälaboratoriossa vuonna 1942.

haara, jota sotakuvaajat toisinaan tarvitsivat, oli salamavalon tuottaminen magnesiumilla.

Tauben mukaan salamalampuista oli pulaa, mutta onneksi magnesiumjauhoa riitti.

”Jouduimme kuvaamaan myös hämälässä korsiissa... Alustan teimme peltilaatikosta, johon oli kiinnitetty kaasusytytin. Tämän avulla sytytettiin magnesiumjauhe.”

Nykyään salamavalon kemia, mitä se milloinkin onkaan, on käyttäjälle näkymätöntä.

Kaatuminen myös kuvaajan uhkana

Sota-ajoista lähtien on välillä pohdittu, pääsivätkö kuvaajat helpolla, koska heidän ei tarvinnut osallistua varsinaisiin taistelutoimiin.

Kaikkiaan jatkosodassa kaatui noin 60 000 suomalaista sotilasta. Heistä

kuusi oli SA-kokoelmassa julkaistuja kuvia ottaneita sotakuvaajia.

Sodan aikana palvelukseen kutsuttiin 700 000 miestä. Sotakuvaajia oli viitisenkymmentä. Heidän joukossaan tappioprosentti oli näin suunnilleen sama kuin armeijassa kokonaisuutena.

Kuvaaminen ei siis ollut sen turvallisempaa kuin taistelemisen.

Samalla sopii kysyä, mitä tappioprosentit mittaavat. Pienessä joukossa satuma vaikutti paljon.

Sodassa riskit myös jakautuvat epätasaisesti. Jatkosodan sotilaista kaksi kolmasosaa palveli etulinjan takana huollossa ja erilaisissa tukitehtävissä.

Yksi sotakuvaajista, **Holger Harri-virta**, kiteyttää asian näin: ”... jotkut tappoivat, toiset tekivät ruokaa, eräät sitoivat haavoja ja me valokuvasimme.”

Kuvaaminen pysyy, prosessit muuttuvat

Sota-ajan kamerateknologia sijoittuu pitkälle kehityskaarelle, jolla laitteet ja prosessit ovat muuttuneet. Fysikaaliset ja kemialliset periaatteet ovat kuitenkin pysyneet samoina.

Edelleen pätevät sanat, joilla Suomen Kameraseuran ensimmäinen puheenjohtaja **Erland Piirinen** aloittaa kirjoittamansa *Valokuvausoppaan* vuodelta 1924:

”Valokuvaaminen on taito aikaansaada pysyviä kuvia näkyvistä esineistä kemiallisten valmisteiden ja valon avulla.”

Tieteellinen tieto kuvan tekemisestä on myöhemmin kasvanut huomattavasti mutta samalla piiloutunut loppukäyttäjältä tekniikan sisään.

Digiteknologiassa filmin tilalla on kuva- sensori, jonka suunnittelu ja valmistus vaatii syvällisiä kemiallisia tietoja mutta jonka toiminnasta kuvaajan ei tarvitse tietää mitään. Yhtä salaperäistä on näyttöjen, tulostimien ja tulostusmateriaalien kemia.

Nykykuvaajista vain filmikuvauksen harrastajat enää käsittelevät kehitteitä ja kiinnitteitä.

Mekaniikaltaan, optiikaltaan ja ulkonäöltään sotavuosien kamerat erosivat paljon vähemmän nykypäivästä kuin kemialliset prosessit.

Päämajan kuvaosasto valitti vaikeaa kamera- ja objektiivitilannetta, mutta suhteessa muihin hankaluuksiin laiteongelmat olivat siedettäviä. Kirjavaa kamerakalusto oli, mutta se toimi.

Käytetyimpiä kameroita olivat Contax, Rolleiflex ja Plaubel Makina. Contaxeista osa oli hankittu vuodeksi 1940 kaavailtuja Helsingin olympialaisia varten, mutta ne päätyivät toiseen käyttöön. Sodan jälkeen jotkut kamerat palvelivat esimerkiksi passi-kuvauksessa.

Kooltaan ammattikuvaajan kamera oli jo suunnilleen sama kuin nyt. Maailman ensimmäiseksi sotakuvaajaksi tituleerattu **Roger Fenton** kuvasi Krimin sotänäyttämöä 1850-luvulla. Hän tarvitsi hevosekärryllisen varusteita. Jatkosodan TK-kuvaaja pystyi helposti kantamaan kameransa.

Kollega Erkki Viitasalo täydentää: ”Emme me TK-valokuvaajat olleet sen suurempia emmekä huonompia sotilaita kuin muutkaan.”

Lyhenne TK tulee sanasta tiedotuskomppania. >>>

Kuvien ketju vie sukupolvien yli

L. P. Hartleyn kuuluisa lause menneisyydestä outona maana kertoo puolet totuudesta.

Yhtä totta on, että löydämme menneisyydestä paljon tuttuja ilmiöitä ja tunteita. Kaikkia sukupolvia yhdistää tarve tallentaa oman ja yhteisön elämän käännekohtat kuviin.

Vaikka sota-ajan olot olivat hankalat, armeijan kuvaorganisaatio tuotti runsaasti hyviä kuvia. Sama toimintakertomus, joka talvella 1942 valittaa laboratorion surkeutta, kertoo myös työn saavutuksista:

”Käynnissä olevan sodan antamien aiheiden valokuvaus on ollut erittäin tuloksellista.”

Se muistuttaa myös arkistoitujen negatiivien tärkeydestä:

”... arkisto on sekä sotilaallisesti että sotahistoriallisesti arvoltaan ainutlaatuisen merkityksellinen sekä koulutusnäkökannalta että historialliselta todistusarvoltaan.”

Pieni joukko teki paljon. Kolmekymmentä eniten kuvannutta TK-kuvaajaa otti puolet jatkosodan kuvista. Lisäksi oli valokuvaavia toimittajia.

”Melkein kaikki toimittajat myös kuvasivat jonkin verran, koska valokuvaajan ja toimittajan tiet kulkivat niin paljon erillään”, kertoi toimittaja **Pauli Myllymäki**.

Eniten oli kuitenkin päätehtävänsä ohella kuvia näppäilleitä sotilaita, valokuvauksen harrastajia. Rintamalla toimi yhteensä noin 650 virallista ja epävirallista kuvaajaa. Se oli huomattava joukko aikana, jolloin kamera oli ylellisyysesine.

Virallinen TK-kuvien arkisto sisältää noin 150 000 kuvaa, joista suurin osa on peräisin jatkosodan vuosilta. Talvisodassa otettiin 12 000 kuvaa.

Lisäksi on säilynyt tuhansia epävirallisia kuvia, joita harrastajakuvaajat lähettivät kotirintamalle kehitettäväksi.

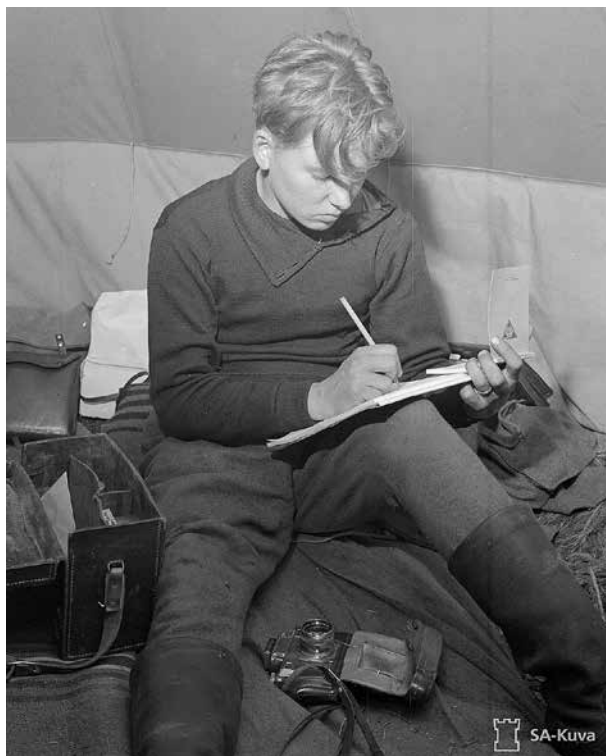
Tapahtumia tallennettiin loppuun asti

Jatkosodan aikana kemikaalit ja muut materiaalit tulivat Saksasta, joka alkuun pystyi toimittamaan välttämättömän minimin. Sotaonnen käännyttyä tilanne muuttui.

Perääntymisvaiheen vaikeuksista todistaa kirjeenvaihto Itä-Karjalassa toi-

Rintamakuvaaja Tauno Norjavirta laatii kuvaselostuksia otoksiinsa Mainilassa.

TK-miehet Varo, Itänen ja Tenkanen kuvaavat panssari-laiva Väinämöisen ammuntaa moottoritorpedoveneestä Suomenlahdella kesällä 1942.

Filmaaja ja valokuvaaja ikuistavat ilmapommituksen jälkiä Helsingin Aleksis Kiven kouluissa 9.7.1941.

Kemisti ja TK-kuvaaja päätyi oopperalavoille

Yksi Suomen tunnetuimmista sota-kuvaajista **Kim Borg** (1919–2000) inostui valokuvauksesta jo koulupoi-kana jopa niin, että keräsi töistään useita palkintoja.

Ylioppilaaksi kirjoitettuaan nuorukainen lähti lukemaan lempiainettaan kemiaa Teknilliseen korkeakouluun. Opinnot keskeytti pian talvisota, ja teekkari temmattiin asepalvelukseen. Kaasunsuojelukoulun ja reserviupseerikoulun jälkeen seurasi komennus jatkosotaan.

Upseerismiehestä tehtiin TK-komppanian kuvausryhmän johtaja. Hänen otoksensa vetivät erinomaisesti vertoja alaisille, joista valtaosa oli alan ammattilaisia.

Kuvaustoiminnan kehno organisointi ja surkeat ”vehkeet” jäivät tosin kismittämään niin, että Borg soi-

maa niitä vielä 50 vuotta myöhemmin julkaisemissaan muistelmissa. Itse hän kuvasi omalla Rolleflexillään.

Lapin sodan jälkeen Borg pääsi palaamaan Polille. Kesätoitaa löytyi Ruotsista hovivalokuvaajan apulaisena. Ikuistettavaksi tuli muun muassa ”sievä pikkuprinssi”, joka nykyään tunnetaan kuningas **Kaarle XVI Kustaana**.

Mittavan diplomityönsä Borg teki sitruunahappokäymisestä nesteensäisellä homekasvustolla ja sai valmistuttuaan paikan kemistinä Keskuslaboratorio Oy:ssä.

Komeaäänisen miehen elämä rakentui lopulta kuitenkin toisaalle. Kim Borgista tuli ensimmäinen suuri suomalaisbasso, joka valloitti maailman oopperaestradiit La Scalasta Wienin valtionoopperaan ja Bolšoi-teatterista Metropolitaniin.

Vänrikki Kim Borg Syvärillä kuvaamassa kauko-objektiivilla ammuntaa, jolla tuhotaan vihollisen pesäkkeitä.

Uransa viimeiset vuodet Borg työskenteli lauluprofessorina Kööpenhaminan kuninkaallisessa musiikkikorkeakoulussa.

PÄIVI IKONEN

Jatkosodassa otettiin jo värikuviakin. Lars Rosenqvist kuvasi ilmavalvontalotta Ellen Kiurun Lahdenpohjassa.

mineen tiedotuskomppanian ja päämajan kuvaosaston päällikön välillä heinäkuussa 1944.

Komppanian päällikkö, kapteeni **Arvo Alanne** ja kuvausupseeri, luutnantti **Kim Borg** raportoivat ensin pyytäneensä lisää materiaalia, kuten ”suuren määrän rullafilmiä”, koska tiedettiin taistelutoiminnan pian vilkastuvan.

Tilattuja filmejä ei tullut. Kun taiste-

lut todella kiihtyivät, jouduttiin käyttämään eri puolilta haalittuja varamateriaaleja ja ottamaan kuvia ”vanhentuneelle kuvakselle”.

Kirje jatkuu moitteilla ylempää komentoporrasta kohtaan:

”On hämmästyttävää, että aikana, jolloin on mahdollisuus ja velvollisuus saada runsaasti hyvää kuva-aineistoa, täydennys suoritetaan näin huolimattomasti. Koska Aunuksen kannaksen

ja Laatokan Karjalan taistelut osaltaan tarjoavat sotahistoriallisesti erittäin arvokasta kuvattavaa, on sitä suurempi syy ihmetellä tilauksen suorittamisen viivästymistä.”

Kuvaosaston päällikkö, everstiluutnantti **Heikki Parkkonen** vastaa, että pyydetty materiaalmäärä on kyllä lähetetty, ja sitten lähetetty uudelleen, ”koska oli ilmeistä, että ensimmäinen lähetys oli joutunut harhateille”.

Lisäksi hän pyytää tiedotusosaston päällikköä ojentamaan komppanianpäällikköä ”täysin sopimattomassa hengessä laaditun kirjelmän johdosta, sillä aikana, jolloin lähetykset helposti joutuvat harhailemaan ja kuljetusvaikeuksien takia viivästyvät on harkitsematonta esittää aiheettomia syytöksiä tässä äänilajissa.”

Mutta kun oli käsketty kuvata ja käsky oli yhä voimassa, kuvaajat vaativat tarvikkeita haukkujenkin uhalla.

Peräännyttäessä oli tietysti muutaakin mietittävää. Kuvaajat halusivat silti koota historiallista aineistoa, ja esimiehetkin ymmärsivät dokumenttien arvon. Mielen pohjalla on voinut vaikuttaa usko, että sodasta selvitään ja että on kyettävä näyttämään jälkipolville, mitä todella tapahtui. □

Kirjoittaja on tiedetoimittaja.